

Aleš Gabrič

Ustanovitev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja

Novembra 1959 so pristojni organi prejeli prvo obširnejše poročilo novega Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (IZDG), ustanovljenega pred nekaj meseci.¹ Dolgoletna prizadevanja na poti za "bolj ustrezno" (ideologiji vladajoče stranke) obravnavanje zgodovinskih vprašanj so tako začela dobivati vse bolj zaokroženo podobo. Sekretar centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije Miha Marinko in predsednik Izvršnega sveta Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije Boris Kraigher sta se seznanila s težavami v prvem obdobju še precej bolehnega otroka.

Ustanovitev in začetki delovanja IZDG so bili za slovenske partijske ideologe vsekakor spodbuden rezultat političnih prizadevanj zadnjih let, toda navedbe v poročilu prvega direktorja Inštituta Dušana Bravničarja niso bile ravno tako spodbudne, saj so zastavljale celo vrsto odprtih vprašanj in niso nudile pretiranih vzrokov za odpiranje šampanjca. Inštitut, ki naj bi zapolnil vrzeli in popravil "napake" zgodovinopisja, ki so jih zagrešili "nemarksistični" zgodovinarji, se je že na prvih korakih soočil s težavami, s kakršnimi se srečuje vsaka nova ustanova: s prostorskimi, kadrovskimi in finančnimi. Nedorečeni so bili številni odprti problemi, npr. koga zaposlovati - strokovnjake ali politično preverjen kader; kdo naj jih vodi - "nemarksistični" strokovnjaki ali marksistični nestrokovnjaki; kako naj bodo zastavljene naloge - po širokih strokovnih ali ožjih ideoloških kriterijih. Da pa bi razumeli, kako se sploh lahko ob ustanavljanju znanstvene ustanove zastavljajo takšna vprašanja, se je treba vrniti nekaj let nazaj.

O raziskovanju novejših zgodovine so partijski ideologi že pred leti izrekli več povsem nedvoumnih smernic, ki so obšle obstoječe raziskovalne ustanove, saj njihovi kadri niso bili najbolj po okusu načrtovalcev znanstvenega inštituta za proučevanje novejših zgodovine. Takšen inštitut ne bi smel nastati v okviru univerze, saj je vodilne komuniste že novembra 1952 Josip Broz-Tito opozoril, da so te zaradi *"ljudi s starim pojmovanjem, ki več škodujejo, kakor koristijo"*, politično zelo sumljive ustanove: *"Ponekod, kot n. pr. na univerzah, se posamezni profesorji močno upirajo novim socialističnim, oziroma marksističnim pojmovanjem v pouku. Skušajo še nadalje vrvati stare pojme in tako ovirajo pravilni razvoj naše socialistične kulture."* Seveda, je dodal Tito, ne bi smeli zavreči vseh znanstvenih dosežkov pre-

¹ V preteklih letih je bilo objavljenih že več člankov o Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. Ob 25-letnici ustanovitve Znanstvenega inštituta in 10-letnici ustanovitve IZDG je potekalo 24. in 25. novembra 1969 posvetovanje o problemih zgodovinopisja novejših dobe. Celoten potek je bil objavljen v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja (PZDG), 1970, št. 1-2, str. 147-302. Zlasti glej referata: Bogdan Osolnik: *10 let dela Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in njegovo mesto v slovenskem zgodovinopisju* (str. 163-176) in France Škerl: *Vloga in naloge pri raziskovanju novejših slovenske zgodovine* (str. 179-191).

Glej še: Tone Ferenc: *Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani* (Ob dvajsetletnici). Ljubljana 1979. Jasna Fischer: *25 let dela Inštituta za zgodovino delavskega gibanja*. PZDG. 1984, št. 1-2, str. 5-10. Jasna Fischer: *Trideset let dela Inštituta za zgodovino delavskega gibanja*. Prispevki za novejšo zgodovino, 1989, št. 1, str. 5-15.

teklosti: "Nasprotno, mi nadaljujemo socialistično kulturo prav na teh pozitivnih

pridobitvah s tem, da jih plemenitimo z znanstvenimi pridobitvami marksizma s področja družbenega razvoja. Zavreči moramo samo tisto, kar ne spada v novi družbeni sistem, kar je moralo umreti s starim družbenim sistemom, kar zavira nadaljnji razvoj."²

Kaj naj bi take posplošene ocene konkretno pomenile za slovensko historiografijo je že leto pred omenjenimi Titovimi besedami razlagal vodilni slovenski partijski kulturniški ideolog Boris Zihlerl. Na zborovanju slovenskih zgodovinarjev 4. maja 1951 v Ljubljani je poudaril: "Povsem naravno je, da problematika, ki sta jo postavili osvobodilna vojna in poveljna socialistična graditev v naši deželi, tudi pri poklicnih zgodovinarjih budi vse večje zanimanje za metodo zgodovinskega raziskovanja, ki je povezana z imeni Marxa in Engelsa."³ Čeprav so zgodovinski materializem kot metodo uporabljali že številni pisci pred vojno, je Zihlerl menil, da marksistična miselnost pri zgodovinarjih še vedno ni bila dovolj prisotna, posledica pa so bile nekatere jasno vidne napake slovenskega zgodovinskega pisarstva. Večina Zihlerlovih ocen je bila ideološke narave in le redke so bile bolj strokovnega značaja. Omejevanje problematike na politično zgodovinsko je bilo po njegovem mnenju posledica vpliva nemškega zgodovinskega pisarstva v zadnjih dveh stoletjih, kar je skušal pojasniti s t.i. partijnostjo oziroma družbeno pogojenostjo znanstvenikovega dela. Po Zihlerlovem mnenju naj bi družbeni oziri in interesi zgodovinarju v razredni družbi zastirali poglede na predmet njegovega dela. V bodočnosti, ko naj ne bi bilo družbene delitve na razrede in ko ne bo vladajočega razreda, pa bodo zgodovinarjem dani pogoji za povsem objektivno vrednotenje preteklosti. Zihlerl je probleme slovenskega zgodovinskega pisarstva ocenjeval skozi ozka ideološka očala. Med praktičnimi problemi, ki so nastali iz tovrstnih "napak", je na prvem mestu omenil "zamaknjenost v srednji vek, beg od 'preklete aktualnosti'." To bi lahko bila posledica nezainteresiranosti zgodovinarja za probleme sodobnosti, "ali pa se za njimi skriva zavestna težnja reakcionarnih vladajočih plasti, odvrniti pogled od življenjskih vprašanj sodobnosti; s pomočjo zgodovinske vede želijo utemeljiti načelno nespremenljivost obstoječega družbenega sistema in veljavnost njegovih zakonov v vseh časih, kar si zlasti prizadevata sodobni pozitivizem in neoromantizem v buržoaznem zgodovinskega pisarstvu." Korak naprej od takšnega stanja, "skladno povezavo problemov starejše in novejše slovenske zgodovine je našla šele predvojna marksistična publicistika" in s tem "pokazala na občutno vrzel v vsem slovenskem zgodovinskega pisarstvu". Ukinitve enostranskosti, kot jo je imenoval Zihlerl, ni pomenila, da ne bi smeli več proučevati srednjeveške zgodovine, toda ob pokrivanju njenih belih lis naj bi več pozornosti namenili zadnjim stoletjem, zlasti v zgodovinskega pisarstvu praktično neobdelanemu obdobju med obema svetovnjima vojnama in osvobodilno vojno.⁴

Po omembi še nekaterih odprtih vprašanj proučevanja slovenske zgodovine je Zihlerl ob koncu omenil še metodo raziskovalnega dela. Pri pojasnjevanju dialektične metode zgodovinskega materializma so mu bila stalno v mislih in besedah

² Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo. VI. kongres Komunistične partije Jugoslavije (Zveze komunistov Jugoslavije). Ljubljana 1952, str. 91.

³ Boris Zihlerl: Zbrana dela, peta knjiga. Ljubljana 1989, str. 57.

⁴ Prav tam, str. 64-65.

imena Marxa, Engelsa in Lenina. Kako so besede vodilnega ideologa kulturne in takratnega ministra za znanost in kulturo vplivale na prisotne zgodovinarje v času, ko plodno demokratično razpravljanje ni bilo najbolj v modi, si lahko predstavlja vsak sam. Vsekakor je bil Ziherlov napotek, kakšna naj bodo pota znanosti, dovolj jasen: *"Zato mislim, da bo tudi za nas bolje, če pustimo marksizmu, naj v naši socialistični republiki uveljavlja svojo moč predvsem v plodni diskusiji in polemiki, ob obravnavanju konkretnih zgodovinskih problemov. To bo najbolj v prid njegovi končni zmagi v naši znanosti in v prid znanosti sami."*⁵

Te besede je Ziherl izrekel pred širšim strokovnim avditorijem, zato v njih ni omenjal konkretnih grešnikov in v naštevanju napak ni bil preveč oster. Precej drugače je govoril v ožjih krogih s partijskimi sodelavci, ki so nadzirali kulturniško sfero. V teh krogih so v naslednjih letih zgodovino in zgodovinarje ocenjevali kot ideološki problem. Pogosto je bila zgodovina na dnevnem redu v sklopu vprašanj, ki jih je odprla šolska reforma, na katero so se začeli intenzivno pripravljati sredi petdesetih let. V tem procesu je začela zgodovina kot celota izgubljati veljavo na račun sociologije, ki so ji partijski ideologi pripisovali večjo veljavo in pomen pri širjenju marksističnega pogleda na svet.

V samem raziskovanju preteklosti so ideologi prednost dajali novejši zgodovini. Na sestanku aktiva komunistov-zgodovinarjev pri ideološki komisiji CK ZKJ v začetku leta 1956, od Slovencev so se je udeležili Metod Mikuž, Jože Hainz in Franček Saje, so močno poudarili tudi problem proučevanja novejše zgodovine, brez katere ni mogoče "pravilno" razumeti narodnoosvobodilnega boja. Tudi na univerzitetnem študiju naj bi bilo preveč starejše zgodovine, ki *"jo predavajo brez vsakršne povezave s sedanostjo ali pa se pri dobronamernih profesorjih aktualizira bolj ali manj s posplošenimi marksističnimi frazami."* Na srednjih šolah naj bi bilo poučevanje novejše zgodovine preveč "apolitično", zlasti zgodovina narodnoosvobodilne borbe pa se je omejevala zgolj na naštevanje datumov in ofenziv. Slovenija je bila pohvaljena vsaj s tem, da se je med vsemi univerzami zgodovina zadnje vojne poučevala le na ljubljanski, a je bila ta na vseh stopnjah šolanja *"na splošno na nižjem nivoju kot pouk druge zgodovine."*⁶

Tudi v razpravah o osrednjem jugoslovanskem zgodovinskem časopisu je aktiv komunistov-zgodovinarjev menil, da naj bi imel *"v prvi vrsti nalogo, da obdelava novejšo zgodovino jugoslovanskih narodov in da razčisti v zvezi s tem nekatere načelna vprašanja naše zgodovine."* Predlagali so tudi ustanovitev jugoslovanskega centra za zgodovinske raziskave, ki naj bi povezal vse ustanove, ki se bavijo s proučevanjem novejše zgodovine, saj bi s tem zagotovili solidno idejno vodstvo tovrstnih raziskav.⁷

Ob različnih priložnostih so partijski ideologi že nakazali nekatere osnovne smernice pri ustanavljanju bodočega inštituta za preučevanje novejše zgodovine. "Lokacijsko" bi ga morali čim bolj ločiti od univerze oziroma oddelka za zgodovino Filozofske fakultete in zgodovinskega inštituta Slovenske akademije znanosti in umetnosti. V poročilu (iz konca 1958 ali začetka 1959) ideološke komisije CK ZKS, to je tedaj vodil Boris Ziherl, so npr. kot najbolj problematične

⁵ Prav tam, str. 67.

⁶ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I (dalje ARS I), fond centralnega komiteja ZKS III (CK ZKS III), šk. 76; Izvod iz zapisnika sestanka aktiva komunista-istoričara, 1. 2. 1956.

⁷ ARS I, CK ZKS III, šk. 76; Izvod iz zapisnika sestanka aktiva komunista-istoričara, 1. 6. 1956.

katedre na univerzi, gledano s političnega zornega kota, naštete prav zgodovina, literarna zgodovina in umetnostna zgodovina.⁸ Nekaj mlajša, iz oktobra 1959, je zabeležka Janeza Vipotnika, Zihelovega naslednika na mestu predsednika ideološke komisije CK ZKS, o problematiki SAZU, češ da "*predstavlja danes SAZU trojni problem: politični, moralni in znanstven.*" Ker naj bi delo potekalo po "privatnih" kanalih, "*ni nobene garancije, da potekajo dela res v duhu modernih, kaj šele marksističnih principov. (...) Ponekod je torej situacija takšna, da je SAZU nosilec konservativnih tendenc v znanosti.*" Predvsem bi bilo potrebno, po Vipotnikovem mnenju, na novo doreči naloge Akademije za humanistične in t.i. nacionalne znanosti.⁹

Tudi kader iz obeh ustanov je bil po mnenju ideologov "politično nezanesljiv", čeprav so se lahko nanj vsaj strokovno zanesli in so mu npr. priznavali velike zasluge v boju za meje. Tako se je npr. Lojze Ude že med vojno zavzemal za nekaj nezaslišanega, za pomiritev med OF in protirevolucionarnim taborom, po vojni pa se je zameril ideologom s svojimi ocenami tigrovskega in komunističnega protifašizma na Primorskem. In profesorji zgodovine na univerzi? So morda politiki desetletje po vojni že pozabili, da je Milko Kos, ob osvoboditvi rektor univerze, nasprotoval političnim čistkam na univerzi v prvih povojnih mesecih in zato interveniral celo pri tedanjem ministru za prosveto? Toliko manj so mogli pozabiti, da je Fran Zwitter, v letih 1952-1954 zadnji rektor s Filozofske fakultete, odločno in javno nasprotoval predlogom visokošolske reforme, ki so izhajali iz političnih vrst in da je zavrnil ponujeno mu mesto urednika snujočega se osrednjega jugoslovanskega zgodovinskega časopisa. Bogo Grafenauer pa je bil kot krščanski socialist večkrat omenjen v poročilih notranje uprave, ko je ta nadzirala delo Edvarda Kocbeka in njegovega kroga.

V ocenjevanju najuglednejših slovenskih zgodovinarjev je Boris Zihelr politično-ideološke poglede pripeljal že do take skrajnosti, da jih je začel svetovnonazorsko označevati že kar po predmetu njihovih raziskav: "*Od tod pojav, da so danes za raziskovanje novejših zgodovine zainteresirani predvsem zgodovinarji marksisti, zgodovinarji, ki pripadajo naprednim družbenim silam. Njim se ni treba bati odkrivanja zgodovinskih arhivov novejšega časa. Narobe, zainteresirani so, da do dna raziščejo vso fiziognomijo naših političnih strank, vse odnose med temi strankami, vso njihovo politiko in ekonomsko osnovo te politike, da nam dajo celotno sliko naše novejših zgodovine, da bi Slovenci, zlasti v sedanjem obdobju oblikovanja, čim bolj spoznali sami sebe in svojo neposredno preteklost.*"

Lahko rečemo, da so za zgodovino srednjega veka zavzeti predvsem znanstveniki konservativne miselnosti tudi še zato, ker je zgodovina srednjega veka zgodovina dobe, v kateri je neomajno vladal religiozni nazor, ker so problemi te dobe povezani s Cerkvijo in njeno ideologijo. Tako je tudi na področju umetnostne zgodovine. Opažamo lahko, da je mnogo bolj v ospredju zgodovina srednjeveške gotike, kot pa umetnost antike, renesanse in vseh tistih razdobij, ko je bil na vzponu človek in napredne družbene sile tistega časa.

⁸ ARS I, CK ZKS III, šk. 77; Problemi za diskusijo o delu z inteligenco.

⁹ ARS, fond Izvršnega sveta LRS - Kabinet predsednika Kraigherja (dalje IS-KPK), f. 20, dok. 111/59.

Že ta konkretni primer dokazuje pomen svetovnega nazora raziskovalca za izbiro predmeta raziskovanja."¹⁰

Iz poudarjanja takšne soodvisnosti ni bil predolg korak do "spoznanja", da lahko

znanstvenik marksističnega svetovnega nazora pripomore k razvoju marksizma in seveda tudi nosilec marksistične misli (torej tistih, ki so na oblasti) pri nas: *"Važno je, da svetovni nazor služi znanstveniku in umetniku za doseg njegovih specifičnih, znanstvenih in umetniških smotrov. Kot marksisti in komunisti smo močno zainteresirani, da znanstveniki in umetniki dosežajo svoje specifične cilje. Smo predstavniki delavskega razreda, katerega zgodovinsko poslanstvo je, da likvidira razrede in razredno družbo, in zato hočemo spoznati resnično stanje. K temu sta poklicana tudi znanstvenik in umetnik. Ni samo naš marksistični nazor pomočnik sodobne umetnosti in znanosti, ampak sta znanost in umetnost tudi naša pomočnika."*¹¹

Upoštevaajoč takšna naziranja vodilnega partijskega kadra za kulturno sfero lažje razumemo težave, s katerimi se je v prvih letih srečeval IZDG. Če hočemo poiskati njegove korenine, jih zatorej ni smiselno iskati po strokovnih ustanovah, saj jih tam ne bomo našli. Pozornost moramo v večji meri posvetiti vladajočim političnim organizacijam, zlasti njihovim komisijam za nadziranje kulturnega področja. V preišljevanjih partijskih ideologov je bil bodoči inštitut zamišljen predvsem kot partijska ustanova s strogo zamejenimi cilji, ki naj bi bolj kot znanstvenim namenom služili marksistični ideologiji in potrebam vladajoče stranke. Vlado Kozak je tako npr. septembra 1952, v času najbolj zaostrenih odnosov med državo in rimsko katoliško cerkvijo, času primerno poudaril "protiklerikalno" potrebo po poučevanju novejši zgodovine in filozofije, saj *"z zgodovinskim razvojem utemeljen pogled lahko odstranjuje verske komplekse pri versko vzgojeni mladini."* V nekem pogovoru pa mu je, kot je zapisal Kozak, znanec iz profesorskih vrst omenil, *"da bi se pri bodočem Institutu partijske zgodovine formiral tudi znanstveni oddelek za borbo proti klerikalizmu."*¹²

Kako bi lahko zgodovinopisje služilo potrebam vladajoče oligarhije, je ravno v tistem času pokazala knjiga Frančka Sajeta Belogardizem. Njena izdaja je bila usklajena s "protiklerikalnim bojem" pred prekinitvijo diplomatskih stikov med Jugoslavijo in Vatikanom in z aktivnostjo notranje uprave pri iskanju "narodnih sovražnikov", zlasti z aretacijo in nato sodnim procesom proti Jakobu Šolarju.¹³

Po pregledanih arhivskih dokumentih sodeč so povsem konkretno o inštitutu za novejšo zgodovino vodilni politiki prvič razmišljali spomladi 1954. Na CK ZKJ v Beogradu so 1. marca 1954 predstavniki zgodovinskih oddelkov in muzejev NOB razpravljali o ureditvi arhivov NOB in ugotavljali, da ti še niso urejeni, *"kar onemogoča znanstveno obdelavo zgodovine ljudske revolucije."* Za reševanje slovenskih težav je nato CK ZKS 15. aprila 1954 pripravil posvetovanje, ki so se

¹⁰ Boris Zihlerl: O vlogi svetovnega nazora v znanosti in umetnosti. *Sodobna pedagogika*, IX, 1958, št. 8, str. 221.

¹¹ Prav tam, str. 226.

¹² ARS, fond Republiške konference SZDL Slovenije (dalje RK SZDLS), f. 20, nenaslovljen tekst; podpisan Vlado Kozak, 10. 9. 1952.

¹³ Jera Vodušek Starič: Poskus reprize dolomitske izjave. *Grafenauerjev zbornik*, Ljubljana 1996, str. 111.

ga udeležili predstavniki Muzeja narodne osvoboditve, Zgodovinskega arhiva CK ZKS, Osrednjega državnega arhiva Slovenije in arhiva pri Sekretariatu za notranje zadeve in predlagali, kako bi uredili arhive za novejšo zgodovino. Menili so, da bi problem najhitreje rešili tako, da bi ustanovili "*inštitut za politično zgodovino Slovenije*", ki bi ga vodil posebni organ Predsedstva SZDL Slovenije, "*Svet za politično zgodovinski inštitut Slovenije*". Skrbel bi za koordinacijo dela med arhivi, za specializirane knjižnice in muzeje s tega področja in s štipendijami poskrbel za strokovni in tehnični kader: "*Ko bi bile opravljene vse tehnične in kadrovske priprave, naj bi se ustanovil Inštitut za politično zgodovino Slovenije.*"¹⁴

Predsedstvu SZDL Slovenije je zamisel 17. junija 1954 razložila Vida Tomšič. Predlagala je ustanovitev Sveta, ki bi ga morali krepko finančno podpreti, da bi lahko poskrbel za ureditev arhivov in nabavo strokovne literature. Nato je omenila še njegove pristojnosti: "*Ta svet bi bil začasni organ z namenom, da bi v par letih prišli do inštituta za politično zgodovino Slovenije, ki bi obsegal več oddelkov, in sicer en oddelek bi bil partijski, drugi oddelek muzej, tretji oddelek politična knjižnica itd. To bi bil inštitut za novejšo politično zgodovino Slovenije, ki bi po enotnih in znanstvenih kriterijih urejal in hranil material. Svet sam ne bi bil izvrševalec nalog, temveč bi bil predvsem tisti organ, ki bi dajal smer tej politiki nastajanja tega inštituta, poleg tega pa bi moral reševati še tudi kadrovska in materialna vprašanja tistih inštitucij, ki se s temi materiali ukvarjajo.*"¹⁵

V razpravi so odprli tudi vprašanje, katero obdobje polpretekle zgodovine naj bi sodilo v področje delovanja Sveta (oziroma v perspektivi bodočega inštituta). Do predloga Vide Tomšič, da bi v ta okvir sodilo vse obdobje od leta 1860 dalje, je bil nekoliko skeptičen Josip Vidmar, a je nato Boris Kraigher zakoličil še bolj oddaljeno letnico: "*(...) glede delokroga je težko postavljati mejo. Toda če se že postavlja, bi (...) bilo to 1848. leto.*"¹⁶

Svet ni zaživel in zamisli na ustanovitev inštituta so začasno zamrle. Komisije pri Predsedstvu SZDL Slovenije niso nikoli imele takšne moči kot leta 1952 ukinjeni agitpropovski aparat komunistične stranke, ki so se ga vodilni ideologi z nostalgijo spominjali že nekaj let po njegovi ukinitvi. Da bi zapolnili "vrzel", so leta 1956 ustanovili Ideološko komisijo pri CK ZKS, v nekaj naslednjih letih pa še druge komisije, s katerimi naj bi vodili in nadzirali delo na kulturnem področju. Ker se komisije pri Predsedstvu SZDL Slovenije niso najbolj politično obnesle, so morali tudi nadaljnji koraki pri ustanavljanju inštituta počakati na čas, ko se je struktura partijske organizacije prilagodila novim načelom uspešnega cenzurnega aparata.

Ideja ustanovitve inštituta je znova oživela čez nekaj let, ko je šolska reforma že kazala svoje oblike in ko so potekali ostri konflikti med oblastjo in ljubljansko univerzo. V tem času se je z nalogami, ki naj bi jih opravljal bodoči znanstveni inštitut, ukvarjal Zgodovinski arhiv CK ZKS. Že v njegovem delovanju so bile vidne tudi zasnove nalog inštituta: zgodovina Komunistične partije Slovenije, pisanje člankov ob spominskih obletnicah, pisanje gesel za Enciklopedijo Jugoslavije, nabi-

¹⁴ ARS, RK SZDLS, šk. 20, Predlog za ustanovitev Sveta za politično zgodovinski inštitut Slovenije pri Predsedstvu SZDLS.

¹⁵ ARS, RK SZDLS, šk. 26, seja Predsedstva SZDLS, 17. 6. 1954, str. 36.

¹⁶ Prav tam, str. 37.

ranje arhivskega gradiva iz novejšega obdobja, pri čemer je imelo pomembno mesto pisanje spominov borcev in aktivistov narodnoosvobodilne vojne.

Potrebe za ustanovitev novega zgodovinskega inštituta so, ob že omenjenih ideološko-političnih, nakazovali še številni drugi primeri. S šolsko reformo je bilo predvidenih za novejšo zgodovino več ur pouka, a je zanjo primanjkovalo temeljne literature, ki bi omogočala pisanje učbenikov. K temu je seveda pripomoglo tudi dejstvo, da na univerzi in akademiji tem problemom niso posvečali zadostne pozornosti. Z zgodovino osvobodilne vojne se je takrat ubadal tudi Vojaškozgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade v Beogradu, toda med njim in njegovimi slovenskimi sodelavci je prihajalo do kratkih stikov, saj so v beograjski centrali osvobodilno dejavnost prilagajali neki posplošeni šabloni. Pri tem pa niso upoštevali kritik Slovencev, predvsem iz Zgodovinskega arhiva CK ZKS, da je upor v Sloveniji potekal bistveno drugače kot na jugu države in da niso pasivne oblike odpora nič manj pomembne od oboroženega boja.

Druga težava v odnosih z Vojaškozgodovinskim inštitutom se je dotikala arhivske problematike. Slovensko osvobodilno gibanje je že med vojno poskrbelo za arhiviranje gradiva, ki ga je ustvarilo. V Beogradu so po vojni želeli združiti gradivo odporniških gibanj iz vseh republik in nekatere so to gradivo tudi poslale Vojaškozgodovinskemu inštitutu. V Ljubljani tako v strokovnih kot v političnih krogih temu niso bili naklonjeni in so soglašali, da je treba poskrbeti, da gradivo ostane v Sloveniji in se primerno arhivira. Inštitut z bogatim arhivom, ki bi ga imeli raziskovalci pri roki, je bil lahko zelo močan argument v pogajanjih z Beogradom, zakaj jim ne morejo predati gradiva iz zadnje vojne.

Ustanovitev inštituta so nadalje narekoval nekatere povsem praktične potrebe. Vodstvo Zveze komunistov je v težnji po nadaljnji demokratizaciji družbe težilo k urejanju razmer in pravni regulaciji vsakršnega delovanja. Financiranje precejšnjega dela družboslovnega raziskovalnega dela, ki je takrat potekalo v okviru Zgodovinskega oddelka pri CK ZKS, Študijske knjižnice pri Predsedstvu SZDL Slovenije in Muzeja narodne osvoboditve, pa ni potekalo po urejenih legalnih poteh. Pri prvih dveh je bilo poleg tega profesionalno zaposlenih veliko ljudi, toda ZK je v tem času že kazala interes za zmanjševanje profesionalnega aparata stranke.

Ustanavljanje inštituta za novejšo zgodovino ni bila nikakršna slovenska posebnost, saj so se s tem problemom ob koncu petdesetih let ubadali CK-ji vseh republiških partij, na CK ZKJ v Beogradu pa so razmišljali tudi o ustanovitvi zveznega inštituta. Posamezne republike so sprva okrepile arhive, ki naj bi se raziskovalno ukvarjali tudi z novejšo zgodovino, v Sloveniji pa so se zaposleni v Zgodovinskem oddelku CK ZKS in Muzeju narodne osvoboditve bolj ogreli za drugo možnost, za ustanovitev znanstvenega inštituta za proučevanje delavskega gibanja, ki bi imel v svoji sestavi tudi bogat arhiv in knjižnico.¹⁷

Takšno zasnovo je zagovarjal tudi Zgodovinski oddelk CK ZKS, ki je vodil priprave na ustanovitev inštituta. Junija 1958 je pristojnim posredoval *Utemeljitev za ustanovitev Inštituta za novejšo politično zgodovino Slovencev (oziroma: Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in KP na Slovenskem)*. Na papirju sta bila to-

¹⁷ ARS I, CK ZKS III, šk. 9, Priprave za ustanovitev ..., priloga k Seji organizacijsko-političnega sekretariata CK ZKS, 19. 12. 1958.

rej zapisana dva predloga poimenovanja inštituta, v katerem se je zrcalilo tudi dvojje zamejitev delovnih nalog. Ustanovitev inštituta naj bi narekovala "*nujnost sistematičnega znanstvenega proučevanja in raziskovanja novejših političnih zgodovine Slovencev, zlasti delavskega gibanja, KP, ljudske revolucije na Slovenskem ter socialistične graditve v LRS, kakor tudi razvoja meščanskih strank in ekonomike na Slovenskem, zlasti zato, ker so bila doslej ta področja kljub njihovi pomembnosti zanemarjena*". Poleg tega so našli še več povsem praktičnih razlogov, kot je nujnost ustanovitve enotnega centra za izvrševanje omenjenih nalog in nujnost združitve manjših sorodnih ustanov in posameznikov, knjižnic, arhivov, laboratorija ipd. Na inštitutu naj bi zaposlili kadre iz Zgodovinskega arhiva CK ZKS, Muzeja

narodne osvoboditve, Politične knjižnice pri Predsedstvu SZDL Slovenije ter še nekatere posameznike z drugih ustanov. Prostorski problem bi lahko po mnenju predlagateljev rešili tako, da bi inštitutu odstopili prostore "*sedanje Ljudske skupščine*", ko bi se ta preselila v novo stavbo. S tem bi lahko rešili tudi akutni problem Državnega arhiva Slovenije, saj bi Inštitut prevzel del gradiva za zadnje stoletje, ki je bil zaradi neurejenosti za raziskovalce nedostopen.¹⁸

Sredi leta 1958 sta bila torej sestavljena dva predloga ustanovitvenega odloka. Po prvem, ki je imel širšo zasnovo, naj bi ustanovili Inštitut za novejšo politično zgodovino Slovencev, po drugem, ožjem, pa Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Komunistične partije na Slovenskem. Razlika med obema predlogoma je bila seveda v delovnem področju raziskovanja, saj naj bi po širšem konceptu inštitutski delavci posebej raziskovali tudi "*meščanske politične stranke*" in pa "*gospodarski razvoj v novejši dobi na Slovenskem*". V ožjem predlogu pa je bilo na prvem mestu proučevanje delavskega gibanja in delovanje Komunistične stranke, ostala zgodovina pa bi služila le lažjemu razumevanju, po mnenju partijskih ideologov temeljnemu problemu novejšega razvoja.¹⁹

Že do konca leta so predlagatelji opustili širši koncept proučevanja celovitosti razvoja in v poročilu Zgodovinskega arhiva CK ZKS iz decembra 1958, ki je bilo gradivo za sejo organizacijskega sekretariata CK ZKS, je bil naveden le še Inštitut za proučevanje delavskega gibanja. Sestavljali bi ga zgodovinski, arhivski in konservatorski oddelek, referent za založništvo, foto odsek in obči odsek. Do formalne ustanovitve inštituta naj bi vlada zagotovila "*potrebna sredstva, ki bi bila dana direktno CK ZKS*", za začasnega odredbodajalca pa naj bi imenovali Dušana Bravničarja. Predlagatelji tudi niso pozabili opozoriti, kako ohraniti nadzor nad inštitutom tudi potem, ko bi zaživel kot samostojna znanstvena ustanova: "*Istočasno bi opozorili tudi na nujno potrebno formiranje Zgodovinske komisije pri CK ZKS, na katero bi se obračali po nasvete in pomoč. Analogne komisije so pri CK ZKJ in ostalih centralnih komitejih republik. Zgodovinsko komisijo pri CK ZKS bi moral voditi eden izmed članov Izvršnega komiteja CK ZKS. Ta naj ne bi obravnavala*

¹⁸ ARS I, CK ZKS III, šk. 9, Utemeljitev za ustanovitev ..., Priloga k seji organizacijsko političnega sekretariata CK ZKS, 19. 12. 1958.

¹⁹ ARS I, CK ZKS III, šk. 9, Osnutek uredbe o ustanovitvi ..., Priloga k seji organizacijsko političnega sekretariata CK ZKS, 19. 12. 1958.

samo probleme v zvezi z zgodovino delavskega gibanja, temveč tudi z idejno platjo pouka zgodovine v celotnem sistemu našega šolstva."²⁰

S temi predlogi je Dušan Bravničar seznanil slovenski partijski vrh 19. decembra 1958. Organizacijski sekretariat je predloge v glavnem potrdil. Manjšo spremembo je napravil med drugim v imenu bodočega inštituta, saj so sklenili: *"Inštitut naj se imenuje: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem."*²¹

V nadaljnjem procesu ustanavljanja sta odpadli zadnji dve besedi, toda bistveno je, da je politični vrh potrdil "ožjo" delovno zasnovo inštituta. Zataknilo se je pri sklepu seje, da naj bi bil predsednik Zgodovinske komisije CK ZKS Boris Ziherl. Do tega ni prišlo, saj je Ziherl v tem času vodil priprave na ustanovitev Inštituta za

sociologijo, ki je nastajal v partijskih strukturah vzporedno z IZDG. Ustanovitev IZDG je bila tako ena redkih akcij vladajoče stranke v kulturni sferi, pri kateri ni bil močnejše angažiran vodilni slovenski partijski kulturniški ideolog Boris Ziherl.

To je tudi nekoliko zavleklo ustanovitev Zgodovinske komisije CK ZKS in centrala v Beogradu je 10. februarja 1959 opozorila CK ZKS, naj z njeno ustanovitvijo pohitijo, saj so jo do takrat ustanovili že pri večini republiških CK-jev.²² Slovenska partija je to zadevo odložila na čas oblikovanja novega strankinega vodstva po IV. kongresu ZKS.

Iz priprav na ustanovitev sta na daleč razvidni dve pomanjkljivosti, ki sta spremljali inštitut še po formalni ustanovitvi. Največja je bila odsotnost kakršnegakoli razmišljanja o strokovnih problemih in želje po sodelovanju priznanih zgodovinarjev. Zavestno odvrčanje inštituta, da bi se v delovanju naslonil na univerzo ali akademijo, je bilo le nadaljevanje že pred leti začrtane politike, da marksistični inštitut ne sme podlegati logiki "nemarksističnih" ali celo "klerikalnih" strokovnjakov. Zato niti ne preseneča podatek, da si politiki ob ustanavljanju inštituta sploh niso zastavili vprašanj v zvezi z znanstvenimi ali strokovnimi kvalifikacijami ljudi, ki naj bi jih zaposlili; s tem so se soočili šele potem, ko je IZDG že naredil prve neobgljene korake.

Prav tako v pripravah na ustanovitev Inštituta ni sodeloval resorni vladni organ, Svet za znanost Ljudske republike Slovenije, ki mu je tedaj predsednikoval dr. Joža Vilfan. Oblastna struktura se je seznanila s predlogi šele, ko so bili ti že precej podrobno zakoličeni in je bil manevrski prostor za spremembe zožen na minimum. Še preden je Svet za znanost prejel predlog ustanovitve IZDG, je bilo že določeno njegovo ime, delovno področje, kadri, ki naj bi jih prevzeli iz obstoječih ustanov (večina brez strokovnih kvalifikacij), prostor, ki naj bi ga inštitut dobil, in tudi ime prvega direktorja. Manjkalo je le še žig in podpis pristojnega vladnega organa.

Svet za znanost tako ni imel skorajda nikakršnega vpliva na oblikovanje inštituta. Poleg tega se sej sveta sploh ni udeleževal dr. Fran Zwitter, torej tisti član sveta, ki bi lahko po svojih strokovnih sposobnostih dodal najbolj kritične pri-

²⁰ ARS I, CK ZKS III, šk. 9, Priprave za ustanovitev ..., Priloga k seji organizacijsko političnega sekretariata CK ZKS, 19. 12. 1958.

²¹ ARS I, CK ZKS III, šk. 9, zapisnik seje Organizacijsko-političnega sekretariata CK ZKS, 19. 12. 1958.

²² ARS I, CK ZKS III, š. 78, Zabeleška o nekim pitanjima iz rada Komisija za istoriju i istorijskih arhiva, 10. 6. 1959.

pombe na osnutek uredbe o ustanovitvi. Ko so se člani Sveta za znanost 17. junija 1959 zbrali na svoji redni seji, na dnevnem redu ni bilo zabeleženo, da naj bi razpravljali tudi o ustanovitvi IZDG, niti niso dobili za to potrebnega gradiva. Šele na seji so se seznanili, da "Inštitut za proučevanje zgodovine delavskega gibanja pri CK ZKS prosi za priznanje statusa znanstvenega zavoda." Ker večini verjetno sploh ni bilo jasno, o čem naj bi razpravljali, je Svet za znanost sklenil: "Ker material ni bil predložen svetnikom, pooblašča Svet za znanost komisijo za družbene vede, da ugotovi, ali Inštitut izpolnjuje pogoje v smislu 16. člena zakona o znanstvenih zavodih. Če bo mnenje komisije pozitivno in če Svet za znanost ne bo imel pred septembrom naslednje seje, mu ta vnaprej priznava status znanstvenega zavoda."²³

Rečeno drugače: uredba o ustanovitvi inštituta je bila sprejeta brez potrebne razprave na resornem ministrstvu in po pravno "šibkejši" poti, kot je to veljalo pri ustanavljanju drugih znanstvenih inštitutov.

Da je kljub temu treba ločevati med partijsko politično šolo in ustanovami, ki

imajo priznan status samostojnih raziskovalnih ustanov, je partijski vrh naslednji dan po seji Sveta za znanost dovolj jasno opozoril predsednik vlade Boris Kraigher. Na seji Izvršnega komiteja CK ZKS so 18. junija 1959 obravnavali predlog resolucije, ki naj bi jo sprejeli na IV. kongresu ZKS. Po Kraigherjevem mnenju so bile v predlogu preveč natančno določene smernice za delo inštitutom, ki naj bi jim pristojno ministrstvo dodelilo status raziskovalnih ustanov. Diktiranje nalog raziskovalnim inštitutom s kongresno resolucijo vladajoče stranke bi prizadeti posamezniki lahko označili kot grobo ždanovstvo. Zato je poudaril: "Nikakor ne smemo v resoluciji navajati oziroma diktirati značaj in formo posameznim inštitutom. To ne velja samo za Institut za sociologijo, marveč tudi za Politično šolo in za Institut za proučevanje slovenskega delavskega gibanja. Morda bi to postavili tako, da bolj kritično ugotavljamo pomanjkanje znanstvenih organov oziroma znanstvenega dela na tem področju - pri tem pa ugotovili, da je za reševanje takih nalog potrebno, da se na njih angažirajo taki in taki inštituti poleg drugih, ker nikakor ne smemo ustvariti mišljenja, da so ostali inštituti s formiranjem teh treh osvobojeni teh nalog."²⁴

Kraigherjeva intervencija je deloma vplivala na besedilo resolucije, ki je bila manj ždanovska kot prvotni predlog resolucije. Na kongresu, ki je bil od 23. do 25. junija 1959 v Ljubljani, je novosti v družboslovju in humanistiki v koreferatu o kulturni politiki omenil Boris Zihel: "Veliko oviro v izvajanju socialistične kulturne politike in posebej v idejno-političnem izobraževanju komunistov predstavlja pomanjkanje visokokvalificiranih marksističnih kadrov v posameznih družbenih vedah, marksističnih zgodovinarjev, ekonomistov, sociologov, psihologov, pedagogov. Oblikovanju takšnih kadrov kakor tudi idejno-političnemu dviganju odgovornih partijskih kadrov, zlasti okrajnih in republiških, naj bi v naši republiki služile predvsem tri ustanove: ustrezno reorganizirana in razširjena republiška politična šola, dalje Inštitut za proučevanje zgodovine slovenskega delavskega gibanja, ki naj izpolni občutno vrzel v dosedanem slovenskem zgodovinopisju in uveljavi delavsko gibanje, njegov razvoj in njegove dosedanje

²³ Objave, X, 1. 11. 1959, št. 3, str. 7.

²⁴ ARS I, CK ZKS III, š. 8, zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 18. 6. 1959, str. 8.

rezultate kot glavni problem novejše zgodovine, tako naše domače kot svetovne, in končno Inštitut za sociologijo, namenjen predvsem potrebam univerze in višjih šol, poglobljanju vzgojnega in raziskovalnega dela na področju družbenih ved, poleg tega pa tudi načrtnemu, sistematičnemu delu na izdajanju klasične marksistične literature."²⁵

S tem da so bile v dolgoveznih referatih le redke stvari imenovane s pravim imenom, je dobilo ustanavljanje omenjenih treh ustanov še poseben politični pečat. Poleg tega so o njih razpravljali tudi v komisiji za ideološka vprašanja, v kongresni resoluciji pa so poudarili, da morajo posvetiti posebno pozornost "vzgoji naših marksističnih zgodovinarjev, ekonomistov, sociologov, psihologov, pedagogov" in dodali: "Kot takšni centri morajo predvsem rasti republiška politična šola, ki naj dobi potrebno materialno in kadrovsko osnovo ter se razširi na dvoletno študijsko dobo, inštitut za sociologijo pri ljubljanski univerzi in pa inštitut za proučevanje zgodovine slovenskega delavskega gibanja, ki naj obenem z zgodovinsko komisijo pri CK ZKS izpolnita občutno vrzel v dosedanem pouku zgodovine in uveljavita delavsko gibanje, njegov razvoj in njegove dosedanje rezultate kot glavni problem novejše zgodovine, tako svetovne kakor tudi naše domače. Vse te in podobne usta-

nove morajo postati tudi pomembna gibalna naše družbeno-politične publicistike in načelne marksistične kritike, o katerih je treba reči, da nas njuno sedanje stanje, kakor se izraža v našem periodičnem in dnevnem tisku, nikakor ne more zadovoljiti."²⁶

Da nastajajoči inštituti ne bi krenili s politično načrtane poti, naj bi poskrbele nove komisije pri CK ZKS, ustanovljene 2. julija 1959, na prvi seji Izvršnega komiteja CK ZKS po kongresu. Center za marksistično izobraževanje kadrov (CMIK) naj bi spremljal problematiko politične šole in Inštituta za sociologijo ter družboslovne publicistike, njegov predsednik pa je postal France Perovšek. Imenovali so tudi Zgodovinsko komisijo CK ZKS, ki je nadzirala prva leta delovanja IZDG. Vodil jo je Vlado Krivic, člani pa so bili še prvi direktor Inštituta Dušan Bravničar ter Marijan Dermastia, Branko Babič, Pavle Žaucer, Matija Maležič in Marjan Britovšek.²⁷ Slednji je bil med vso sedmerico edini zgodovinar.

Že Kraigherjev poseg v kongresno resolucijo je pokazal na različna stališča v slovenskem partijskem vrhu, na nasprotja med "bolj trdo" partijsko in "mehkejšo" oblastno linijo. Prva, ki jo je v kulturni sferi vedno najglasneje zagovarjal Boris Zihlerl, med njimi pa so bili tudi predlagatelji ustanovitve IZDG iz vrst Zgodovinskega arhiva CK ZKS, je skušala ne le nadzirati, temveč tudi bolj neposredno voditi inštitute za družboslovne in humanistične študije, medtem ko je druga, ki sta jo zagovarjala predsednik vlade Boris Kraigher in 'minister' za znanost Joža Vilfan, vsaj na zunaj poudarjala samostojnost znanstvenih zavodov. Ob tem je treba upoštevati še medsebojna nasprotovanja ali nesoglasja med posameznimi partijskimi veljaki, ki so se izražala tudi v odnosu do drugih odprtih političnih vprašanj.

²⁵ Četrty kongres Zveze komunistov Slovenije. Ljubljana 1959, str. 191.

²⁶ Prav tam, str. 243-244.

²⁷ ARS I, CK ZKS III, šk. 14, zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 2. 7. 1959.

Različnost stališč do delovanja IZDG v najvišjih političnih krogih je zaznal tudi prvi direktor inštituta Dušan Bravničar: *"Inštitut čuti v stremljenju, da razvija svojo dejavnost danes pravzaprav dva koncepta, in sicer: (sklicujemo se na sejo organizacijskega sekretariata CK ZKS, na razgovore z organizacijskim sekretarjem CK ZKS (Ivanom Mačkom, op.p.) in tudi na zaključke IV. kongresa ZKS) to se pravi na koncept večine članov našega političnega vodstva, ki široko odpira perspektive razvoja našemu inštitutu, in pa koncept naših najvišjih oblastnih organov (sklicujemo se v glavnem na razgovore s tov. Borisom Kraigherjem in tov. dr. Jože Vilfanom), ki gledajo na inštitut pravzaprav s stališča združitve dveh ustanov in v dosedanem nadaljevanju dela teh dveh združenih ustanov z enakimi materialnimi in finančnimi sredstvi."*²⁸

Razlika ni bila toliko v pogledih na potrebnost ali ustreznost zasnovanost inštituta, temveč v vprašanju njegovega pravno-formalnega delovanja. *"Široke perspektive"*, ki naj bi jih podpirale visoke politične osebnosti, je treba razumeti predvsem kot povzdigovanje inštituta na visoko mesto v znanstveni strukturi, ki mu zaradi strokovne šibkosti v takratnem času dejansko ni pripadalo. V nasprotju s tem so predstavniki oblastnih struktur zatrjevali, da se mora vsak inštitut, ki hoče imeti status znanstvenega zavoda, podrežati veljavnim akademskim načelom. Tega pa v vodilnih strukturah novih "marksističnih" znanstvenih ustanov, IZDG, Inštitutu za sociologijo in snujoči se Visoki politični šoli niso bili najbolj veseli, saj jih je izobrazbena šibkost zaposlenih uvrščala na rep znanstvenih ustanov.

Te dileme se niso pojavljale zgolj ob ustanavljanju IZDG, temveč tudi pri drugih dveh omenjenih marksističnih ustanovah. France Perovšek, vodja CMIK, je v spominih zapisal, da je npr. Boris Zihlerl nasprotoval preoblikovanju partijske politične šole v samostojno visokošolsko ustanovo: *"Po njegovem mnenju naj bi zadostovalo, če bi organizirali višjo politično šolo CK ZKS in zanjo načrtno izbirali slušatelje. Ko je postalo očitno, da bo Visoka šola z zakonom vključena v slovenski visokošolski sistem, se je s to odločitvijo sprijaznil ter se tudi vključil v začetno jedro njenih profesorjev."*²⁹

Različna stališča ob načrtovanju marksističnih ustanov med partijskimi liderji, ki so jim botrovali tudi osebni odnosi, je Perovšek opisal tudi v načinu, kako je predlog ustanovitve formalno samostojne visoke šole za politične vede sprejel takratni slovenski 'premier': *"Predsednik Izvršnega sveta Slovenije Boris Kraigher se je prav tako strinjal z našo zasnovo Visoke šole. Živo se še spominjam pogovora, ki sem ga imel z njim, preden je pristal na ta projekt. Prepričal ga je argument, da ne gre za šolo, ki naj bi vzgajala prakticistične aktiviste in potencialne ideološke dogmatike, marveč za svetovljansko ustanovo, ki bo v slovenski prostor vnesla fakultetno raven študija političnih ved, katere bodo oprte na vse veje družbenih znanosti. Bolj zares kot v šali je B. Kraigher nato vprašal nekako takole: 'Torej to ne bo Mačkova šola?!'"*³⁰

Dva tedna po sprejetju resolucije kongresa ZKS, v kateri so začrtali smernice za delo inštituta, in teden dni po imenovanju Zgodovinske komisije CK ZKS, ki naj bi budno spremljala vsak njegov korak, je IZDG tudi formalno zaživel. Že vrstni

²⁸ ARS, IS-KPK, f. 20, dok. 117/59, str. 6.

²⁹ France Perovšek: *Moja resnica*. Ljubljana 1995, str. 274.

³⁰ Prav tam.

red sprejemanja odločitev je torej dal ustanovitvi Inštituta svojevrsten politični pomen. Predsednik vlade Boris Kraigher je 10. julija 1959 podpisal uredbo o ustanovitvi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Vanj so vključili Muzej narodne osvoboditve in Zgodovinski arhiv CK ZKS. Naloga IZDG je bila, da *"znanstveno proučuje delavsko gibanje, delovanje Komunistične partije in ljudsko revolucijo na slovenskem ozemlju ter socialistično graditev v LR Sloveniji."* V ta namen naj bi zbiral in urejal arhivsko in spominsko gradivo ter muzealije, izdajal znanstveno in strokovno literaturo, prirejal razstave, sodeloval s sorodnimi ustanovami itd. Sestav sveta inštituta je kazal, kdo naj bi imel glavno besedo v načrtovanju dela, saj je vanj CK ZKS delegiral štiri člane, univerzitetni svet dva, po enega pa še Zveza borcev in Zveza sindikatov. Koliko članov naj bi delegirala vlada in koliko naj bi jih izvolili inštitutski delavci, naj bi določili s pravili inštituta, do njihove potrditve pa naj bi oba imenovala po štiri člane sveta.³¹

Z ustanovitvijo IZDG (in ostalih dveh znanstvenih ustanov) je ZKS dobila ustanove, ki naj bi propagirale njen svetovni nazor. Ker so bile ustanovljene v času zaostrenih odnosov med oblastjo in ljubljansko univerzo, zlasti Filozofsko fakulteto, so bili na teh ustanovah do sodelovanja z njimi precej zadržani. Celotna akcija je bila tako nekakšen politični odgovor ZK na "slabo" (ideološko neustrezno - op. p.) delo zgodovinske stroke na obstoječih ustanovah, univerzi in akademiji. Da so se tisti, ki bi morali biti po eni (akademsko strokovni) plati kolegi, po drugi (politični) pa ideološki nasprotniki, včasih tudi "postrani" gledali, ni presenetljivo.

Glede na označevanje "antiklerikalizma" kot ene od osnovnih nalog marksističnih ustanov, je treba dodati še politično začrtano nasprotje do znanstvene ustanove, kjer se je šolala katoliška inteligenca, torej do Teološke fakultete, ki od leta 1952 ni bila več članica Univerze. Čeprav naj bi bile to po predmetu raziskovalnega dela diametralno nasprotne ustanove, pa so vseeno imele nekaj skupnih značilnosti, ki so jih skupno ločevale od Filozofske fakultete. Na novih treh ustanovah je bil tako kot na Teološki fakulteti predmet raziskovanja določen ozko svetovnonazorsko, vzgajali naj bi kader s povsem določenim pogledom na svet in tudi za zaposlene na vseh teh ustanovah se je ob izbiri zahteval natančno določen pogled na svet oziroma "moralno-politične kvalitete", kot so temu rekli v nekem ne preveč oddaljenem obdobju.

V že omenjenem poročilu, ki ga je prvi direktor IZDG Dušan Bravničar novembra 1959 poslal pristojnim organom, so zabeležene vse dileme, s katerimi se je Inštitut srečeval pri svojih prvih korakih. Bravničar je že v spremnem dopisu jasno povedal, da se pri znotrajpartijskih dilemah nagiba k stališčem, ki so bolj zagovarjala ostro partijsko kontrolo, saj je v spremnem dopisu Borisu Kraigherju napisal, da *"je vodstvo Inštituta izrazilo željo, da bi se tekoča vprašanja in sploh vprašanje razvoja Inštituta najprej reševalo v okviru CK in šele potem v okviru oblastnih organov."*³² To je vodstvo inštituta dovolj jasno nakazalo že s tem, da je poročilo 18. novembra najprej poslalo Mihi Marinku na CK ZKS, šele pet dni kasneje pa kopijo poročila še podpisniku ustanovitvenega odloka Borisu Kraigherju.

³¹ Uradni list Ljudske republike Slovenije, št. 23, 23. 7. 1959, str. 217-218.

³² ARS, IS-KPK, f. 20, dok. 117/59.

Oglejmo si le tiste dele poročila, ki nas ob problematiki znanstvenega raziskovanja novejšje zgodovine najbolj zanimajo, torej zgodovinski oddelek. Že na začetku poročila je zgovorno rečeno, zakaj inštitut še ne more misliti na močnejšo raziskovalno dejavnost: "*Glavna pomanjkljivost, da zgodovinskega oddelka praktično danes še ne moremo postaviti, je ta, da nima formalno priznanih znanstvenih in strokovnih sodelavcev. Po členu 77 zakona o znanstvenih zavodih, odstavek 4, ima nekaj kadrov inštituta možnost, da se jim prizna status znanstvenih sodelavcev (n.pr. Franček Saje kot znanstveni, še več kot strokovni sodelavcev), a dejstvo je, da ima inštitut od 8 rednih sodelavcev samo dvoje mladih na univerzi diplomiranih zgodovinarjev (to sta bila Milica Kacin in Tone Ferenc, op.p.), vsi drugi so diplomanti drugih fakultet ali samo Višje pedagoške šole ali pa samo starejši partijski in partizanski kadri brez formalne najvišje izobrazbe, ki so se eni več, drugi manj priučili strokovnemu delu na tem zgodovinsko raziskovalnem področju. Manjka nam nekaj zgodovinarjev-marksistov - znanstvenih delavcev, ki jih trenutno tudi ne moremo kje iskati. Stanje naše univerze in Akademije znanosti in umetnosti je zaenkrat tako (Kos, Grafenauer, Zwitter, Mikuž), da se lahko na enega ali drugega od teh navedenih znanstvenih delavcev delno strokovno opremo, marksistov med njimi pa ni. Izmed ostalih priznanih znanstvenih delavcev iz stroke novejšje zgodovine sta na primer Kermavner Dušan in Škerl France (eden je sicer marksist, drugi je krščanski socialist), ki ju pa politično ne bi bilo oportuno postaviti kakorkoli na čelo raziskovalnega dela našega inštituta. Lahko bi ju pa uporabili kot zunanja sodelavca. Vodstvo inštituta bo moralo najti elastične oblike, kako koristiti obstoječe slovenske znanstvene kadre iz področja zgodovine in forsirano vzgajati svoj lastni mlajši znanstveni naraščaj. To bo trajalo pa najmanj 6 do 10 let.*"³³

Po orisu problematike arhivskega oddelka, Muzeja narodne osvoboditve, knjižnice in konservatorskega oddelka, se je Bravničar spet vrnil k vprašanju, kako najti izhod iz zapletene kadrovske situacije, kajti osebje na inštitutu je "*zbrano od vseh vetrov z vsemi mogočimi osnovnimi poklici. Ta kader je pač inštitut podedoval in z njim mora pač računati.*" Problem bo s prevedbami v znanstvene nazive, je dodal Bravničar, saj večina ne izpolnjuje pogojev; po eni strani so se morali ozirati na partizanske in politične kadre, po drugi skrbeti za nujno dvigovanje znanstvenega nivoja inštituta: "*Vsa gori omenjena kadrovska vprašanj bo inštitut zelo težko reševal samo v okviru obstoječih predpisov in prosi pomoč CK pri njihovem reševanju.*"³⁴

Naslednja težava je bilo finančno vprašanje, saj inštitut v prvem letu obstoja še ni imel zagotovljenega proračunskega financiranja: "*Ravno tako je treba omeniti, da se Muzej NO z rednimi budžetskimi sredstvi ne bi mogel razviti do tiste stopnje, v kateri je sedaj, če ne bi uprava muzeja, predvsem po osebni zaslugi njenega predsednika tov. dr. Marjana Dermastia, organizirala krepka dodatna sredstva, ki pa nikakor niso bila organizirana popolnoma zakonito. S takim nezakonitim načinom organiziranja dodatnih sredstev danes prvič zaradi predpisov ni niti več mogoče in drugič smatramo, da je to nepravilno.*"³⁵

Bravničar je zatem omenil še prostorski in "ostale" probleme, zaradi katerih IZDG kot samostojna znanstvena ustanova ni mogel resneje konkurirati sorodnim

³³ Prav tam.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Prav tam.

inštitucijam, ter zaprosil za pomoč vodstvo komunistične stranke: "Vodstvo inštituta je še pred ustanovitvijo inštituta predvidevalo te težave in predlagalo CK ZKS, da bi zlasti v začetni fazi, dokler se ne bi inštitut docela organiziral in postavil na lastne noge, ostal vsaj začasno pod okriljem Centralnega komiteja CK ZKS in da bi se šele po 2, 3 letih osamosvojil. To omenjamo radi tega, ker želimo, da bi bila procedura s strani oblastnih in administrativnih organov sicer v okviru zakonitih predpisov v tej prvi fazi, ki jo lahko imenujemo organiziranje in razvijanje inštituta, kar najbolj širokogrudna." Niti najmanj nas, po vsem rečenem, ne more presenetiti dejstvo, da se je vodstvo Inštituta za takšno pomoč obrnilo na CK ZKS in ne na vladne organe, saj - kot je zapisano na koncu Bravničarjevega poročila - se IZDG "s svojim delovnim področjem tesno povezuje s splošno politično dejavnostjo Zveze komunistov Slovenije in smatra, da je naš Inštitut za zgodovino delavskega gibanja bolj povezan z ZKS kakor ostali znanstveni inštituti."³⁶

V prvem obširnejšem poročilu IZDG so tudi prvič omenjene težave, s katerimi se je ta srečal v začetnih letih delovanja. Te so se nato vlekli še precej let,³⁷ številne pa so bile posledica dejstva, da je ustanavljanje inštituta potekalo praktično brez strokovne javnosti zgolj v političnih strukturah. Tudi po ustanovitvi so o težavah IZDG razpravljali predvsem v političnih krogih, zlasti seveda v Zgodovinski komisiji CK ZKS, toda ni trajalo dolgo, da so se morali tudi tam soočiti s "krutim" dejstvom, da je bil Inštitut ustanovljen kot znanstveni zavod in da se mora, če hoče uspevati, prilagajati predpisom, veljavnim za tovrstne ustanove.

Že na prvi seji Zgodovinske komisije CK ZKS, 12. decembra 1959, se večina ni strinjala z mnenjem direktorja IZDG Dušana Bravničarja, ki je naloge komisije zastavil zelo na široko: "Mnenja sem, da spada celotno zgodovinsko področje pod politično analizo, pod politično spremljanje, pod politično pomoč, ki je povezana tudi s kontrolo, to se pravi, da mora naša komisija spremljati vse in se prav tako ukvarjati z umetnostno zgodovino, kjer smo ugotovili ostanke klerikalnih pozicij. Prav tako spada pod naše področje Zavod za zaščito spomenikov, prav tako tudi etnografija, za katero je tipično, da je povezana s klerikalizmom. Naša naloga je tudi, da s političnimi ukrepi zagotovimo, da pride na to stolico naš kader, zgodovinarji marksisti."³⁸

Več članov komisije je menilo, da bi tovrstno problematiko pustili v domeni Ideološke komisije CK ZKS, sami pa bi se ožje omejili na zgodovinopisje in bi pazili, kot je dejal Vlado Krivic, "da pregledamo predhodno pred izidom važne publikacije iz področja delavskega gibanja, Partije, OF in popravimo eventualne napake, ki se pojavijo. Tako je na primer Škerl, ki je pisal o zgodovini partizanstva v Sloveniji, napravil grobe napake, isto velja za Mikuževo knjigo."³⁹ Zanimivo je bilo tudi Bravničarjevo razmišljanje, da bi "moral kadri iz inštituta za proučevanje delavskega gibanja iti skozi inštitut za sociologijo," kar je bilo seveda nadaljevanje politike, da mora biti IZDG čim bolj ločen od zgodovinskega oddelka na Filozofski fakulteti.⁴⁰

³⁶ Prav tam.

³⁷ Glej v literaturi, navedeni pod opombo št. 1.

³⁸ ARS I, CK ZKS III, š. 78, zapisnik 1. seje Zgodovinske komisije CK ZKS, 12. 12. 1959, str. 2.

³⁹ Prav tam, str. 4.

⁴⁰ Prav tam, str. 8.

Takšna razmišljanja so ponovili tudi na drugi seji Zgodovinske komisije CK ZKS 13. januarja 1960, ki je bila posvečena problematiki IZDG. Toda že dejstvo, da so na seji preišljevali, da brez sodelovanja z zgodovinsko stolicco na Filozofski fakulteti pri izobraževanju kadrov ne bo šlo, da izločevanje proučevanja delavskega gibanja iz splošnega razvoja strokovno ni utemeljeno, in tudi pripombe, da nekatere podrobnosti iz gradiva pravzaprav ne sodijo na sejo te komisije, temveč na sejo sveta inštituta,⁴¹ so bili korak k spoznanju, da znanstveni zavod, ustanovljen z uredbo vlade, le ni isto kot partijska strokovna služba.

Vsaka podobna ideja na kulturnem področju, ki nastane zgolj kot sad politične volje, se slej ko prej izrodi. To se je sčasoma zgodilo tudi z IZDG. Namesto "naših ljudi" so začeli zaposlovati diplomirane zgodovinarje in jih šolali na tretji stopnji študija, ti pa so začeli proučevati tudi kaj drugega kot zgolj delavsko gibanje - in podoba inštituta se je spremenila davno pred tem, ko je bil leta 1989 preimenovan v Inštitut za novejšo zgodovino.

V letih po ustanovitvi IZDG so pogosto omenjali, da je inštitut prek Muzeja narodne osvoboditve eden od naslednikov partizanskega Znanstvenega inštituta, ustanovljenega leta 1944.⁴² Podobno se na primer Inštitut za narodnostna vprašanja sklicuje na nasledstvo Manjšinskega inštituta, ustanovljenega leta 1925.⁴³ Toda takšno neposredno iskanje korenin je lahko zelo sporno. Kajti le ena ali morda nekaj skupnih potez po mojem mnenju še niso zadosten argument za ugotavljanje neposredne kontinuitete. Sklicevanje na tradicijo je ena zadeva, neposredna kontinuiteta pa nekaj povsem drugega. Zato bi se bilo verjetno v takšnih primerih umestneje navezovati na tradicijo.

IZDG je nastal v svojem času, v sebi lastnih razmerah, na osnovi sebi lastnih želja in potreb. Ni nastal kot inštitut s preoblikovanjem že obstoječe znanstvene ustanove, temveč kot povsem nov pojav, ki je resda pritegnil tudi že obstoječe ustanove ali njihove dele, ki so imeli sorodne naloge kot nato IZDG. Toda dejstvo je, da je bil temelj zabetoniran na novo. Zato je bolje govoriti, da je nastal na tradiciji Znanstvenega inštituta, ne pa kot njegov neposredni dedič.

Aleš Gabrič

FOUNDING THE INSTITUTE FOR THE HISTORY OF THE WORKERS' MOVEMENT

S u m m a r y

The Institute for the History of the Workers' Movement (IHWM) was founded in 1959. The preparations for its foundation were carried out exclusively at the level of political structures without involving the scientific profession. The Institute was intended to be a Marxist institution which would correct the "errors" committed by non-Marxist historians from the University of Ljubljana and the Academy of Science in their study of the past. The idea of such an institute, first conceived by the political circles in the mid-Fifties, materialised in 1958 and 1959, at a time when the relationship between the state authorities and the University of Ljubljana was particularly strained. With the foundation of the IHWM in such circumstances, the ruling regime intended to strengthen the role of Marxist doctrine in the humanities and shift the focus of historical research to more recent periods, especially to the history of the workers' movement.

⁴¹ ARS I, CK ZKS III, š. 166, zapisnik 2. seje Zgodovinske komisije CK ZKS, 13. 1. 1960.

⁴² Glej npr. prispevek Bogdana Osolnika, naveden v opombi št. 1.

⁴³ Glej Janez Stergar: *Sedem desetletij ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja*. Ljubljana 1995.

The Institute was founded immediately after a League of Communists of Slovenia congress at which the Commission for History was set up with the task to direct and control the Institute's activities. The ideologists from the apparatus of the LCS, not only had an exclusive say in the founding of the Institute but also planned its activities without any reference to scientific issues. However, they soon realised, that, as a scientific institution, the IHWM had to abide by the rules governing such institutions and could not pursue only the interests of the ruling party.